

V. SPIN A SOUSTAVY SE DVĚMA STAVY

Hlavním cílem této kapitoly je ukázka použití obecného formalismu kvantové mechaniky z předcházející kapitoly, na jednoduchý případ: soustavu se dvěma stavy. V odst.1 tento záměr současně využijeme k doplnění zavedeného formalismu o základní veličinu v oblasti mikrosvěta - spin. Problematika spinu mikročástic ovšem prolíná většinou aplikací kvantové mechaniky na konkrétní soustavy, takže se s ní budeme seznamovat postupně. Spin elektronu, zavedený v odst.1, není jediným možným příkladem soustavy se dvěma stavy. V určité aproximaci se takové soustavy vyskytují často; s několika jednoduchými příklady se seznámíme v odst.2. Důvod ke studiu těchto soustav netkví jen v jednoduchém matematickém aparátu k jejich řešení, ale má i hluboký fyzikální smysl: objeví se v nich typicky kvantověmechanické chování studovaných soustav, které může být verifikováno experimentálně. Velice pěkný a podrobný rozbor této problematiky můžete nalézt ve Feynmanových přednáškách [7] .

1. Spin elektronu1.1) Experimentální podněty k zavedení spinu

V našich dosavadních úvahách vystupovaly mikročástice vlastně jen jako hmotné body bez vnitřní struktury. Tato skutečnost se odrážela např. v předpokladu, že stav částice lze plně popsat vlnovou funkcí ψ , která závisí pouze na prostorových souřadnicích částice x, y, z . Řada experimentálních faktů však vedla postupně k závěru, že tento popis je neúplný. Všimněme si stručně některých z nich.

Sternovy-Gerlachovy experimenty

Na částici, která má vlastní magnetický moment $\vec{M}$ (např. paramagnetický atom), působí podle klasické fyziky v nehomogenním magnetickém poli s magnetickou indukcí $\vec{B}$ ($=\vec{B}(x, y, z)$) síla

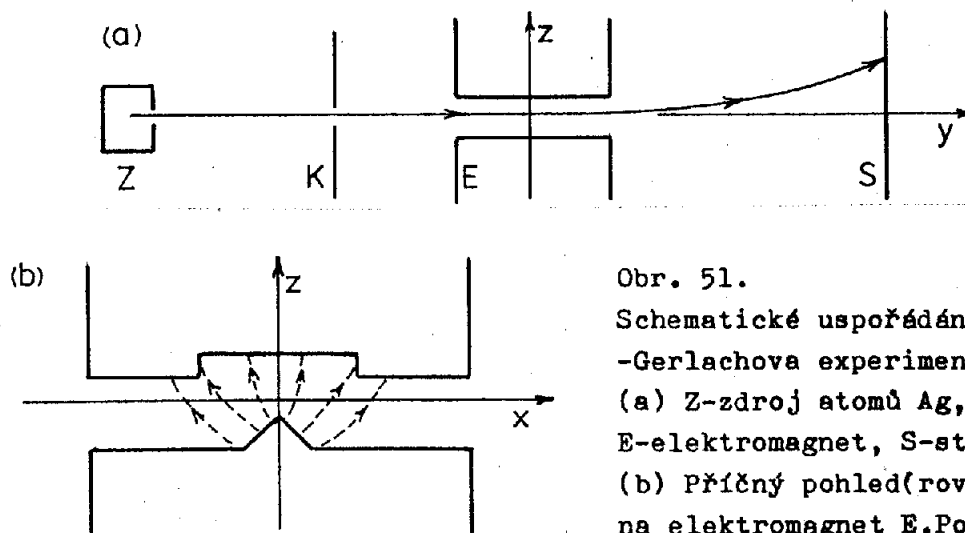
$$\vec{F} = \nabla(\vec{M} \cdot \vec{B}) \quad (1)$$

Jestliže necháme procházet svazek takových částic prostorem, v němž se směr $\vec{B}$ mění jen málo, ale velikost $\vec{B}$ je silně závislá na poloze (obr.51), potom můžeme přibližně psát

$$\vec{F} = M_z \nabla B_z \quad (2)$$

kde M_z je projekce magnetického momentu $\vec{M}$ do směru $\vec{B}$ (který jsme položili do osy Oz). Z odchylky stopy na stínítku S (obr.51) pak můžeme stanovit složku $\vec{M}$ ve směru $\vec{B}$ (tj. M_z), neboť síla (2) je paralelní Oz a úměrná M_z .

Výsledek takovýchto pokusů, které začátkem dvacátých let realizovali Stern a Gerlach s atomy stříbra, byl překvapující. Protože podle klasické mechaniky může nabývat M_z libovolných hodnot (moment $\vec{M}$ může být

Obr. 51.

Schematické uspořádání Sternova-Gerlachova experimentu.

(a) Z-zdroj atomů Ag, K-kolimátor, E-elektromagnet, S-stínítko

(b) Příčný pohled (rovina xOz) na elektromagnet E. Pole B vyznačeno čárkovaně.

v prostoru libovolně orientován), měla by se na stínítku objevit spojitě rozmazaná stopa; její okraje by odpovídaly limitním případům: paralelní ($\uparrow\uparrow$) a antiparalelní ($\uparrow\downarrow$) orientaci $\vec{M}$ a $\vec{B}$.

Experiment však ukázal izolované, ekvidistantně vzdálené, stopy. To bylo jasným důkazem kvantové povahy magnetického momentu. Protože to vypadalo jakoby vektor $\vec{M}$ mohl mít v prostoru jen některé orientace (vzhledem k $\vec{B}$), stalo se běžným mluvit o prostorovém kvantování.

Od dob Ampérových víme, že magnetický moment $\vec{M}$ je nerozlučně spojen s mechanickým momentem hybnosti nabitě částice $\vec{L}$. Klasická nabitá částice, která se pohybuje po orbitě (např. v Bohrově modelu atomu) tak, že její moment hybnosti je $\vec{L}$, představuje vlastně smyčku protékanou proudem. Podle Ampérový hypotézy je tato smyčka ekvivalentní magnetu s momentem $\vec{M}$, úměrným $\vec{L}$:

$$\vec{M} = \gamma \vec{L} \quad (3)$$

Konstanta úměrnosti γ se nazývá gyromagnetický poměr a podle klasické elektrodynamiky je

$$\gamma = \frac{q}{2m} \quad (4)$$

kde q je náboj částice a m je její hmotnost.

V Bohrově modelu atomu vodíku má elektron na nejnižší orbitě ($n=1$ ve vztahu (I.9)) moment hybnosti $|\vec{L}| = \hbar$, takže odpovídající magnetický moment je podle (3)

$$\mu_B = - \frac{e \hbar}{2m_e} \quad (5)$$

(náboj elektronu je $(-e)$, jeho hmotnost m_e ; poznamenejme, že často se Bohrov magneton definuje se znaménkem +).

Veličina μ_B se nazývá Bohrův magneton; v soustavě SI

$$\mu_B = -9,2741 \cdot 10^{-24} \text{ J} \cdot \text{T}^{-1} \text{ (joule/tesla)}$$

Ze vztahu (3) je zřejmé, že kvantování $\vec{M}$ je vlastně důsledkem kvantování momentu hybnosti $\vec{L}$. Z řešení problému vlastních hodnot operátoru $\mathcal{L}^2$ a $\mathcal{L}_z$ (přiřazených $|\vec{L}|^2$ a L_z z (IV.85)) vyplýne, že vlastní hodnoty $\mathcal{L}^2$ jsou

$$l(l+1)\hbar^2 \quad (l=0,1,2,\dots) \quad (6)$$

a vlastní hodnoty $\mathcal{L}_z$ pro dané l jsou

$$m_l \hbar \quad (m_l = 0, \pm 1, \pm 2, \dots, \pm l) \quad (7)$$

To znamená, že ve Sternově-Gerlachově pokusu bychom měli na stínítku najít vždy lichý počet ekvidistantně vzdálených stop, neboť M_z v (2) by podle (7) mohlo, pro dané l (tj. pro danou velikost momentu hybnosti), nabývat hodnot

$$M_z = \gamma m_l \hbar = m_l \mu_B \quad (m_l = 0, \pm 1, \pm 2, \dots, \pm l) \quad (8)$$

Ve Sternově-Gerlachově experimentu s atomy Ag (roku 1924) však byly zaznamenány dvě stopy. Kvantitativní vyhodnocení přitom dalo projekce

$$M_z = \pm \mu_B \quad (9)$$

Význam těchto výsledků nebyl ihned pochopen. Pokusy o vysvětlení byly komplikovány tím, že atomy Ag obsahují mnoho elektronů. Zřejmě správný (protože ve svých důsledcích bezesporný) výklad podali Goudsmit a Uhlenbeck r.1925. Podle jejich hypotézy musíme vzít na vědomí, že elektron má vlastní magnetický moment $\vec{M}_s$, jehož projekce do zvoleného směru (směr $\vec{B}$) mohou nabývat pouze dvou hodnot: $\pm \mu_B$. Rovněž postulovali, že elektron má vlastní (vnitřní) moment hybnosti $\vec{S}$ - spin - jehož projekce na zvolenou osu jsou $\pm \hbar/2$. Vztah mezi spinovým magnetickým momentem $\vec{M}_s$ a spinem $\vec{S}$ pak může být, analogicky k (3), psán

$$\vec{M}_s = g_s \gamma \vec{S} \quad (10)$$

kde

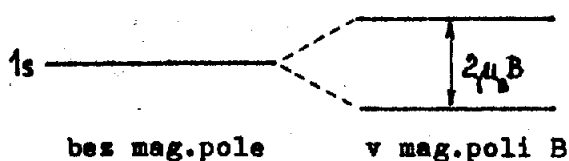
$$g_s = 2 \quad (11)$$

je tzv. Landého faktor (faktor spektroskopického rozštěpení). Pro úplnost uveďme, že hodnota (11) je přibližná; s korekcemi, které vyplývají z relativistické kvantové elektrodynamiky, je $g_s = 2,002319$.

Bez podrobnějšího rozboru jen uveďme, že byla i další experimentální fakta, k jejichž objasnění hypotéza o existenci spinu a spinového magnetického momentu úspěšně přispěla. Z nich uveďme jmenovitě jen

Zeemanův jev

spočívající ve štěpení spektrálních čar v magnetickém poli. Toto štěpení je z hlediska kvantové mechaniky důsledkem rozštěpení energiových hladin. Z řešení příslušné Schrödingerovy rovnice opět vyplýne, že např. v atomu vodíku by se každá hladina měla rozštěpit na lichý počet - $(2l+1)$ - podhladin. Nejnižší hladina $1s$ ($l=0$) by tudíž měla zůstat nerozštěpena. Experiment však opět ukázal, že hladina $1s$ ve vodíku se v magnetickém poli štěpí na dvě hladiny (obr.52). Přitom vzdálenost těchto hladin

Obr. 52

Štěpení základní hladiny 1s
v atomu vodíku v magnetickém
poli B.

je $2\mu_B$, což je dvojnásobek hodnoty, která odpovídá vazbě $\vec{M}$ s $\vec{L}$ podle (3) a (4), ale souhlasí s (10).

1.2) Komutační relace pro operátor momentu hybnosti

K nalezení kvantověmechanického operátoru pro spin nemůžeme použít 7. postulát, neboť pro spin nemáme odpovídající klasický definiční vztah. Je proto nutné potřebné operátory definovat přímo a to tak, aby všechny důsledky z těchto definic plynoucí, byly v souladu s experimentem. Protože spin je (vlastní) moment hybnosti, je přirozené požadovat, aby operátory, které budou reprezentovat jeho složky a velikost, splňovaly stejné komutační relace, jako operátory reprezentující orbitální moment hybnosti $\vec{L}$. Podle (IV.85)

$$\vec{L} = \hat{\vec{r}} \times \hat{\vec{p}} \quad (12a)$$

kde $\hat{\vec{r}} = (\hat{x}, \hat{y}, \hat{z})$ a $\hat{\vec{p}} = (\hat{p}_x, \hat{p}_y, \hat{p}_z)$

a jednotlivé složky operátoru $\vec{L} = (L_x, L_y, L_z)$ jsou

$$\begin{aligned} L_x &= \hat{y}\hat{p}_z - \hat{z}\hat{p}_y \\ L_y &= \hat{z}\hat{p}_x - \hat{x}\hat{p}_z \\ L_z &= \hat{x}\hat{p}_y - \hat{y}\hat{p}_x \end{aligned} \quad (12b)$$

Pro operátory složek $\hat{\vec{r}}$ a $\hat{\vec{p}}$ platí postulované komutační relace (IV.90)

$$[\hat{x}, \hat{p}_x] = i\hbar, \quad [\hat{y}, \hat{p}_y] = i\hbar, \quad [\hat{z}, \hat{p}_z] = i\hbar \quad (13)$$

a všechny ostatní komutátory ze složek $\hat{\vec{r}}$ a $\hat{\vec{p}}$ jsou rovny nule.

Vypočteme nyní komutátor $[L_x, L_y]$; s využitím (13):

$$\begin{aligned} [L_x, L_y] &= (\hat{y}\hat{p}_z - \hat{z}\hat{p}_y)(\hat{z}\hat{p}_x - \hat{x}\hat{p}_z) - (\hat{z}\hat{p}_x - \hat{x}\hat{p}_z)(\hat{y}\hat{p}_z - \hat{z}\hat{p}_y) = \\ &= \hat{z}\hat{p}_z(\hat{p}_y\hat{x} - \hat{p}_x\hat{y}) - \hat{p}_z\hat{z}(\hat{x}\hat{p}_y - \hat{y}\hat{p}_x) = [\hat{z}, \hat{p}_z](\hat{x}\hat{p}_y - \hat{y}\hat{p}_x) = i\hbar L_z \end{aligned}$$

Stejně spočteme $[L_y, L_z]$ a $[L_z, L_x]$, takže souhrnně dostaneme

$$[L_x, L_y] = i\hbar L_z, \quad [L_y, L_z] = i\hbar L_x, \quad [L_z, L_x] = i\hbar L_y \quad (14a)$$

což můžeme symbolicky zapsat (vektorový součin operátorů)

$$\vec{L} \times \vec{L} = i\hbar \vec{L} \quad (14b)$$

Podle závěrů odstavce IV.3.3 plyne z (14), že změříme-li jednu ze složek - např. L_z - nelze již přesně určit zbyvající dvě. Je však možné současně s jednou složkou změřit přesně ještě alespoň velikost $\vec{L}$? Abychom na otázku odpověděli, musíme vypočítat komutátor $[\mathcal{L}^2, L_z]$; pro jednoduchost je zvykem počítat s kvadrátem $L^2 = \vec{L} \cdot \vec{L}$, jemuž přísluší operátor kvadrátu velikosti momentu hybnosti

$$\mathcal{L}^2 = \mathcal{L}_x^2 + \mathcal{L}_y^2 + \mathcal{L}_z^2 \quad (15)$$

Platí

$$\begin{aligned} [\mathcal{L}^2, L_z] &= [\mathcal{L}_x^2 + \mathcal{L}_y^2 + \mathcal{L}_z^2, L_z] = [\mathcal{L}_x^2 + \mathcal{L}_y^2, L_z] = \\ &= L_x [L_x, L_z] + [L_x, L_z] L_x + L_y [L_y, L_z] + [L_y, L_z] L_y = \\ &= L_x (-i\hbar L_y) + (-i\hbar L_y) L_x + L_y (i\hbar L_x) + (i\hbar L_x) L_y = 0 \end{aligned}$$

takže

$$[\mathcal{L}^2, L_z] = 0 \quad (16)$$

Odpověď na otázku je tedy kladná: L_z a $|\vec{L}|$ lze současně přesně změřit.

Komutační relace (14), (16) nyní budeme považovat za definiční vztahy pro operátor momentu hybnosti obecně (tzn nejen pro orbitální moment hybnosti, ale také např. pro spin).

1.3) Prostor spinových stavových vektorů a Pauliho matice

Zvolme za směr, do nějž budeme promítat spin, osu Oz . Hledaný operátor spinu $\vec{\mathcal{J}}$ nechť má složky $\mathcal{J}_x, \mathcal{J}_y, \mathcal{J}_z$, tj $\vec{\mathcal{J}} = (\mathcal{J}_x, \mathcal{J}_y, \mathcal{J}_z)$.

Operátor $\mathcal{J}_z$ musí mít vlastní hodnoty rovny experimentálně zjištěným hodnotám $\pm \hbar/2$. Označíme-li vlastní vektor k hodnotě $+\hbar/2$ jako $|\frac{1}{2}\rangle$

a k hodnotě $-\hbar/2$ jako $|\frac{-1}{2}\rangle$, musí platit

$$\mathcal{J}_z |\frac{1}{2}\rangle = \frac{\hbar}{2} |\frac{1}{2}\rangle ; \quad \mathcal{J}_z |\frac{-1}{2}\rangle = -\frac{\hbar}{2} |\frac{-1}{2}\rangle \quad (17)$$

Poznámka: vektory $|\frac{1}{2}\rangle, |\frac{-1}{2}\rangle$ se často značí stručněji $|+\rangle, |-\rangle$ nebo $|\uparrow\rangle, |\downarrow\rangle$.

Předpokládáme-li, že obě vlastní hodnoty jsou nedegenerované a vektory $|\frac{1}{2}\rangle, |\frac{-1}{2}\rangle$ normalizované, potom

$$\langle \frac{1}{2} | \frac{1}{2} \rangle = \langle -\frac{1}{2} | -\frac{1}{2} \rangle = 1, \quad \langle \frac{1}{2} | -\frac{1}{2} \rangle = 0 \quad (18)$$

Vektory $|\frac{1}{2}\rangle, |\frac{-1}{2}\rangle$ můžeme použít za bázi dvourozměrného prostoru E_s , který obsahuje všechny vektory

$$|\psi\rangle = \alpha \left| \frac{1}{2} \right\rangle + \beta \left| -\frac{1}{2} \right\rangle \quad (19)$$

Aby byl i $|\psi\rangle$ normalizovaný, musí být

$$|\alpha|^2 + |\beta|^2 = 1 \quad (20)$$

Skutečnost, že vektory $\left| \frac{1}{2} \right\rangle$, $\left| -\frac{1}{2} \right\rangle$ tvoří bázi, je vyjádřena podmínkou úplnosti (IV.50)

$$\left| \frac{1}{2} \right\rangle \left\langle \frac{1}{2} \right| + \left| -\frac{1}{2} \right\rangle \left\langle -\frac{1}{2} \right| = \mathbb{1} \quad (21)$$

V bázi tvořené vektory $\left| \frac{1}{2} \right\rangle, \left| -\frac{1}{2} \right\rangle$ musí být operátor $\mathcal{J}_z$ vyjádřen diagonální maticí (viz (IV.69))

$$\mathcal{J}_z = \frac{\hbar}{2} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} \quad (22)$$

s normovanými vlastními vektory

$$\left| \frac{1}{2} \right\rangle = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}, \quad \left| -\frac{1}{2} \right\rangle = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix} \quad (23)$$

Obecný stav (19) je pak vyjádřen vektorem

$$|\psi\rangle = \begin{pmatrix} \alpha \\ \beta \end{pmatrix} \quad (24)$$

s normalizační podmínkou (20), neboť (viz (IV.35))

$$\langle \psi | \psi \rangle = (\alpha^* \quad \beta^*) \begin{pmatrix} \alpha \\ \beta \end{pmatrix} = |\alpha|^2 + |\beta|^2 \quad (25)$$

U elektronu ve stavu (spinovém) $|\psi\rangle$, je pravděpodobnost naměření $S_z = \frac{\hbar}{2}$ rovna $|\alpha|^2$, zatímco pro $S_z = -\frac{\hbar}{2}$ je to $|\beta|^2$.

Operátory pro $\mathcal{J}_x$, $\mathcal{J}_y$ určíme tak, aby byly splněny komutační relace (14)

$$[\mathcal{J}_x, \mathcal{J}_y] = i\hbar \mathcal{J}_z, \quad [\mathcal{J}_y, \mathcal{J}_z] = i\hbar \mathcal{J}_x, \quad [\mathcal{J}_z, \mathcal{J}_x] = i\hbar \mathcal{J}_y \quad (26)$$

Přímým výpočtem si můžete ověřit, že v bázi (23) vyhovují těmto relacím hermitovské matice (spolu s $\mathcal{J}_z$ podle (22))

$$\mathcal{J}_x = \frac{\hbar}{2} \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}, \quad \mathcal{J}_y = \frac{\hbar}{2} \begin{pmatrix} 0 & -i \\ i & 0 \end{pmatrix} \quad (27)$$

Operátor φ^2 pak je:

$$\varphi^2 = \varphi_x^2 + \varphi_y^2 + \varphi_z^2 = \frac{3}{4} \hbar^2 \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \quad (28)$$

Protože jde o jednotkovou matici násobenou číslem, je splnění komutační relace (16), tj

$$[\varphi^2, \varphi_z] = 0, \quad (29)$$

evidentní.

Operátory φ^2, φ_z musí mít proto společný soubor vlastních vektorů; jsou to opět vektory (23), neboť

$$\varphi^2 \left| \frac{1}{2} \right\rangle = \frac{3}{4} \hbar^2 \left| \frac{1}{2} \right\rangle; \quad \varphi^2 \left| -\frac{1}{2} \right\rangle = \frac{3}{4} \hbar^2 \left| -\frac{1}{2} \right\rangle \quad (30)$$

Vlastní hodnota φ^2 je tedy v obou případech $3\hbar^2/4$. Můžeme ji zapsat analogicky k (6)

$$s(s+1)\hbar^2 \quad \text{kde } s = \frac{1}{2} \quad (31a)$$

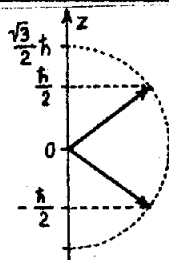
takže

$$\varphi^2 \left| \pm \frac{1}{2} \right\rangle = s(s+1)\hbar^2 \left| \pm \frac{1}{2} \right\rangle \quad (31b)$$

K tomuto kvantovému číslu $s = \frac{1}{2}$, které určuje velikost spinu (obdoba kvantového čísla l , které určuje velikost orbitálního momentu hybnosti), pak přísluší spinové kvantové číslo

$$m_s = \pm \frac{1}{2} \quad (32)$$

určující průmět spinu do zvolené osy (zde Oz); číslo m_s je obdobou m_l v (7). K danému l z (6) jsme měli $(2l+1)$ možných průmětů (hodnot m_l) orbitálního momentu hybnosti do zvolené osy; k danému s , které nabývá jen hodnoty $s = \frac{1}{2}$, máme obdobně $2s+1 = 2$ možných průmětů spinu do zvolené osy (obr.53). Z toho všeho je zřejmé, že se nám skutečně podařilo

Obr. 53.

Znázornění celkové velikosti spinu $\frac{\sqrt{3}}{2} \hbar$
a dvou možných průmětů $\pm \frac{\hbar}{2}$ do osy Oz .

zkonstruovat spinové operátory tak, že po formální stránce splňují tytéž relace jako orbitální moment hybnosti a z druhé strany, dávají výsledky ve shodě s experimentem.

Pauliho matice.

V kvantové mechanice se často pracuje s bezrozměrným operátorem $\hat{\sigma}$, který se definuje vztahem

$$\vec{\varphi} = \frac{\hbar}{2} \hat{\sigma} \quad (33)$$

Matice, které reprezentují tři složky $\hat{\sigma}$ v bázi tvořené vektory $|\frac{1}{2}\rangle$, $|\frac{1}{2}\rangle$, se nazývají Pauliho matice. Porovnáním (33) s (22) a (27) zřejmě

$$\hat{\sigma}_x = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \quad \hat{\sigma}_y = \begin{pmatrix} 0 & -i \\ i & 0 \end{pmatrix} \quad \hat{\sigma}_z = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix} \quad (34)$$

Charakteristická rovnice pro všechny tři tyto matice je

$$\lambda^2 - 1 = 0, \quad (35)$$

takže vlastní hodnoty operátorů $\hat{\sigma}_x$, $\hat{\sigma}_y$, $\hat{\sigma}_z$ jsou

$$\lambda = \pm 1 \quad (36)$$

Skutečnost, že vlastní hodnoty všech tří operátorů - $\mathcal{J}_x$, $\mathcal{J}_y$, $\mathcal{J}_z$ - jsou $\pm \frac{\hbar}{2}$ odráží to, že žádná z os není preferovaná; experimentálně naměřené hodnoty průmětů $\vec{J}$ ve Sternově-Gerlachově pokusu, nemohou záviset na tom, jak si orientujeme souřadnou soustavu vzhledem k aparatuře.

1.4) Spinové vlnové funkce

V tomto odstavci zavedeme pro spin a s ním spojené vlnové funkce značení, které se běžně užívá především ve spojení se souřadnicovou reprezentací.

K dynamickým proměnným x, y, z , určujícím polohu elektronu, přidáme čtvrtou proměnnou: spinovou proměnnou (souřadnici) σ . Definujeme ji tak, že (srov.(10), resp.(32)) :

$$\begin{aligned} \sigma = +1 \quad \text{pro stav s} \quad M_s &= -\frac{e\hbar}{2m_e} \quad (m_s = \frac{1}{2}) \\ \sigma = -1 \quad \text{pro stav s} \quad M_s &= \frac{e\hbar}{2m_e} \quad (m_s = -\frac{1}{2}) \end{aligned} \quad (37)$$

(poznámka: někdy se setkáte též s definicí $\sigma = \pm 1/2$).

Vlnová funkce v souřadnicové reprezentaci pak je

$$\psi(x, y, z, \sigma) \quad (38)$$

Na její interpretaci to nic nemění; tak

$$|\psi(x, y, z, +1)|^2 dx dy dz \quad (39a)$$

udává pravděpodobnost, že v objemu $dx dy dz$, opsaném bodu (x, y, z) , bude nalezen elektron se spinem orientovaným "nahoru" (tj. ve stavu $|\uparrow\rangle$ nebo $|\frac{1}{2}\rangle$, resp. s $M_s = +\mu_B$); podobně se interpretuje

$$|\psi(x, y, z, -1)|^2 dx dy dz \quad (39b)$$

Výraz

$$\sum_{\sigma=\pm 1} |\psi(x, y, z, \sigma)|^2 dx dy dz \quad (39c)$$

pak udává pravděpodobnost, že částice s libovolným spinem bude nalezena v elementu objemu $dx dy dz$ v okolí bodu (x, y, z) .

Do normalizační podmínky (II.20) musíme nyní ovšem kromě integrace přes x, y, z přidat i sumaci přes σ , takže norma je

$$N = \int |\psi(x, y, z, +1)|^2 dx dy dz + \int |\psi(x, y, z, -1)|^2 dx dy dz \quad (40)$$

Funkce $\psi(x, y, z, \sigma)$ je normalizována, je-li $N = 1$.

Mezi všemi vlnovými funkcemi $\psi(x, y, z, \sigma)$ má důležité postavení třída funkcí se separovanými prostorovými a spinovou proměnnou:

$$\psi(x, y, z, \sigma) = \varphi(x, y, z) \chi(\sigma) \quad (41)$$

Takováto separace proměnných je možná tehdy, když orientace spinu nezávisí na poloze částice v (x, y, z) -prostoru; jinými slovy: je možná tehdy, když lze zanedbat tzv. spin-orbitální interakci, takže hamiltonián soustavy má strukturu

$$\mathcal{H}(x, y, z, \sigma) = \mathcal{H}_1(x, y, z) + \mathcal{H}_2(\sigma) \quad (42)$$

Spinové vlnové funkce $\chi(\sigma)$ jsou vlastními funkcemi operátoru $\mathcal{J}_z$, takže vyhovují rovnici

$$\mathcal{J}_z \chi_{m_s}(\sigma) = m_s \hbar \chi_{m_s}(\sigma) \quad (m_s = \pm \frac{1}{2}) \quad (43)$$

Definujeme-li je takto

$$\begin{aligned} \chi_{\frac{1}{2}}(1) &= 1, & \chi_{\frac{1}{2}}(-1) &= 0 \\ \chi_{-\frac{1}{2}}(1) &= 0, & \chi_{-\frac{1}{2}}(-1) &= 1 \end{aligned} \quad (44)$$

jsou vzájemně ortonormální, tj. platí

$$\sum_{\sigma=\pm 1} \chi_{m_s}^*(\sigma) \chi_{m'_s}(\sigma) = \delta_{m_s, m'_s} \quad (45)$$

V literatuře často najdete též definované dvě spinové vlnové funkce $\alpha(\sigma)$, $\beta(\sigma)$:

$$\begin{aligned} \chi(\sigma) &= \alpha(\sigma) \text{ jestliže } \chi(+1)=1, \chi(-1)=0 \\ \chi(\sigma) &= \beta(\sigma) \quad \quad \quad \chi(+1)=0, \chi(-1)=1 \end{aligned} \quad (46a)$$

nebo

$$\alpha(1) = 1, \alpha(-1) = 0, \beta(1) = 0, \beta(-1) = 1 \quad (46b)$$

Funkce α odpovídá $m_s = \frac{1}{2}$ (spin "nahoru" nebo $|\frac{1}{2}\rangle$ nebo $|\uparrow\rangle$) a β pak $m_s = -\frac{1}{2}$ (spin "dolů" nebo $|\frac{1}{2}\rangle$ nebo $|\downarrow\rangle$).

Závěrem odstavce ještě uvedme, že častá je též reprezentace funkce (41) sloupcovým vektorem

$$\psi = \begin{pmatrix} \psi_{\uparrow}(x,y,z) \\ \psi_{\downarrow}(x,y,z) \end{pmatrix}, \quad (47)$$

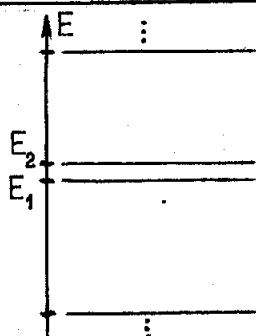
která je kombinací souřadnicové reprezentace s maticovým aparátem rozvínutým v odst. 1.3. Dostaneme ji, jestliže položíme

$$|\frac{1}{2}\rangle = \begin{pmatrix} \chi_{\frac{1}{2}}^{(1)} \\ \chi_{\frac{1}{2}}^{(-1)} \end{pmatrix} \quad |-\frac{1}{2}\rangle = \begin{pmatrix} \chi_{-\frac{1}{2}}^{(1)} \\ \chi_{-\frac{1}{2}}^{(-1)} \end{pmatrix} \quad (48)$$

2. Soustavy se dvěma stavy

2.1) Obecná úvaha o soustavách se dvěma stavy

Ve fyzice mikrosvěta existuje (vedle spinu 1/2) celá řada situací, které alespoň aproximativně mohou být traktovány jako problém kvantové soustavy se dvěma stavy. Mějme např. soustavu, v jejímž energiovém spektru jsou dvě hladiny blízko sebe a přitom jsou velice vzdálené od všech ostatních energiových hladin soustavy (obr.54)

Obr. 54.

Schematické znázornění energiového spektra, které dovoluje v 1. aproximaci traktovat soustavu jako soustavu se dvěma možnými stavy E_1, E_2 (hladiny E_1, E_2 jsou značně vzdálené od ostatních hladin v porovnání s hodnotou $(E_2 - E_1)$).

Předpokládejme dále, že chceme vypočítat vliv vnějšího pole (nebo vnitřní interakce, která byla předtím zanedbaná) na tyto dva stavy. Je-li tato porucha dostatečně slabá, lze ukázat (viz kapitolu o poruchovém počtu v II. dílu nebo [11 - 13]), že výsledný vliv na zmíněné dvě blízké hladiny je možné v 1. aproximaci vypočítat tak, že ignorujeme existenci ostatních energiových hladin soustavy; všechny výpočty lze pak provést v dvourozměrném podprostoru $\mathcal{E}_2$ celého prostoru stavových vektorů $\mathcal{E}$.

Pro další úvahy si zavedeme toto značení: uvažujme soustavu, jejíž stavy lze reprezentovat stavovými vektory z dvoudimenzionálního prostoru $\mathcal{E}_2$. Za bázi v něm vybereme vlastní vektory $|\varphi_1\rangle, |\varphi_2\rangle$ hamiltoniánu soustavy $\mathcal{H}_0$; odpovídající vlastní hodnoty energie označíme $\varepsilon_1, \varepsilon_2$, takže platí

$$\mathcal{H}_0 |\varphi_1\rangle = \varepsilon_1 |\varphi_1\rangle, \quad \mathcal{H}_0 |\varphi_2\rangle = \varepsilon_2 |\varphi_2\rangle \quad (49)$$